

ІТДІОААІІВІДАО²: ІДТАЕАІЕОАІД²

Удосконалено теоретичні положення з нормування праці, а саме: сформульовано понятійно-категорійний апарат відповідно до сучасного призначення нормування праці на підприємстві, узагальнено сучасні підходи вчених-економістів стосовно принципів функціонування системи нормування праці на підприємстві та його функціонального призначення.

Theoretical positions are improved from rationing of labor, in particular, concept terms are formulated in accordance with the modern function of rationing of labor on an enterprise, modern approaches of scientists-economists are generalized in relation to the question of principles of functioning of the system of rationing of labor on an enterprise and it's functional setting.

Перехід економіки нашої країни від планової до ринкової моделі господарювання і відповідно децентралізація системи нормування праці призвели до невиправдано занедбаного його стану на вітчизняних підприємствах. З розвитком соціально-економічних і виробничих відносин основне призначення нормування видозмінюється: із засобу примушення до праці нормування перетворюється в засіб визначення міри праці, організації виробничого процесу і процесу використання праці, інструменту зниження виробничих втрат, підвищення змістовності праці тощо. Таким чином, нові умови господарювання розширюють коло функцій нормування праці та ставлять перед ним нові завдання.

Метою статті є удосконалення теоретичних положень з нормування праці. Для цього необхідно сформулювати понятійно-категорійний апарат відповідно до сучасного призначення нормування праці на підприємстві, узагальнити сучасні підходи вчених-економістів стосовно принципів функціонування системи нормування праці та його функціонального призначення.

Теоретичні питання, що стосуються нормування праці з подальшим розвитком наукових досліджень не втратили своєї актуальності, тому для ряду вчених-економістів вони є об'єктом дослідження. Значний внесок у розвиток цього питання зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти, як В. М. Абрамова, І. В. Багрова, М. І. Бухалков, М. Д. Ведерніков, Н. І. Верхоглядова, Л. П. Владімірова, В. М. Данюк, А. Д. Гальцов, Б. М. Генкін, О. С. Головачов, А. М. Гриненко, Е. Г. Жуліна, А. М. Колот, В. П. Пашуто, М. Г. Пушкар, С. І. Радомський, А. І. Радомська, М. Ф. Ревенко, Я. Я. Слабко, В. І. Чернов, М. Д. Ядранський та ін.

Необхідність постійного зниження витрат і збільшення прибутку обумовлюють актуальність дослідження нормування праці в ринкових умовах господарювання, адже воно має стати обов'язковим елементом організації оплати праці на усіх підприємствах. Використання цього елемента організації оплати праці дасть змогу раціоналізувати процеси праці й усунути втрати робочого часу. Порівняння фактичних затрат праці з нормативними дає змогу виявити приховані резерви виробництва й відповідно зменшити працемісткість продукції і підвищити рівень продуктивності праці.

Проведений нами аналіз економічної літератури свідчить про те, що нормування праці окремі вчені-економісти ототожнюють із технічним нормуванням праці [2; 10; 24; 26]. Зокрема, І. В. Багрова зазначає, що технічне нормування праці – це метод встановлення технічно обґрунтованих норм часу для виконання певної роботи (або встановлення норми виробітку на одиницю часу) на основі вивчення процесів праці на робочих місцях; розроблення і впровадження заходів, спрямованих на поліпшення організації виробництва і праці [2, с. 11]. М. Ф. Ревенко вважає, що мета технічного нормування праці – найбільш повно виявити і використовувати резерви підвищення продуктивності праці, знизити собівартість продукції, поліпшити використання виробничих потужностей і впроваджувати раціональну організацію процесу праці [21, с. 16].

Однак нормування праці і технічне нормування праці, особливо в сучасних умовах господарювання, не є тотожними поняттями. На думку багатьох вчених-економістів [5, с. 141; 7, с. 130; 9, с. 45; 11, с. 75; 13, с. 24–25; 16, с. 140–141; 17, с. 212–213; 18, с. 130; 24, с. 110; 25, с. 42], нормування праці – це система обліку не лише технічних факторів виробництва, а й організаційних, психофізіологічних, соціальних і економічних.

При нормуванні праці на підприємствах харчової промисловості, крім вищеперерахованих факторів, необхідно враховувати вплив гігієнічних факторів, що дасть змогу підвищити рівень управління якістю виготовлюваної продукції.

Отже, нормування праці слід розуміти як діяльність, що охоплює процеси розроблення, впровадження і перегляд норм праці, а також контроль за їхнім дотриманням з метою раціонального та ефективного використання праці працівників.

Основна увага в процесі нормування праці надається нормам праці. Проведений нами аналіз економічної літератури свідчить про те, що існує багато визначень цієї економічної категорії (табл. 1), однак вони не відображають всієї її багатогранності. У зв'язку з цим вважаємо, що норма праці – це науково і практично обґрунтована міра праці, яка застосовується на конкретному підприємстві, і є основою організації системи оплати праці (в тому числі стимулювання праці), інформаційною базою для аналізу ефективності використання праці працівників та її оплати. Основою норм праці є міра праці. Ряд вчених-економістів, трактуючи цю економічну категорію, не приділяють належної уваги факторам впливу на неї. Отже, міра праці виражає витрати робочого часу, необхідного для виконання заданого виробничого або управлінського завдання з урахуванням технічних, організаційних, психофізіологічних, соціальних та економічних факторів.

Таблиця 1

Визначення категорії «норма праці» вченими-економістами

№ з/п	Вчений-економіст	Визначення
1	2	3
1.	Колот А. М. [14, с. 164]	Норма праці – це виражена в одиницях праці ціна послуг робочої сили.
2.	Пашуто В. П. [19, с. 113–114]	Міра праці як абсолютна кількість робочого часу, необхідного для виробництва одиниці певного виду продукту чи виконання певної роботи на конкретному підприємстві, набуває специфічної форми, яка виражається в нормі праці. Остання містить структуру і величину необхідних витрат робочого часу з урахуванням конкретних технічних і організаційних умов виробництва на підприємстві, в цеху, на дільниці і робочому місці. Таким чином, норма праці визначає величину і структуру витрат робочого часу, необхідних для виконання конкретної роботи, і є еталоном, з котрим порівнюються фактичні витрати часу з метою встановлення їх раціональності. Виражаючи міру праці на кожному робочому місці, норми праці, з одного боку, є засобом отримання прибутку, з іншого – мають сприяти вирішенню соціальних завдань, забезпечуючи працівникам нормальну інтенсивність праці та її змістовність.
3.	Махсма М. Б. [15, с. 124]	Норма праці – конкретне вираження міри праці на кожному підприємстві. Норма праці визначає величину і структуру затрат робочого часу, необхідних для виконання певної роботи, і є еталоном, з яким порівнюються фактичні витрати праці з метою встановлення їх раціональності.
4.	Бичин В. Б., Малінін С. В., Шубенкова Е. В. [6, с. 147]	Норма праці – це така міра витрат праці, яка шляхом опосередкування процесу перетворення робочої сили працівника в його трудовий внесок забезпечує досягнення певного результату, який дає змогу задовольнити потреби суб'єкта нормотворення в процесі виробництва.

1	2	3
5.	Пушкар М. Г. [23, с. 111]	Норма праці – це науково обґрунтована міра затрат праці на виконання певного обсягу роботи, обслуговування засобів виробництва, виробництво продукції або обсяг роботи, кількість засобів виробництва, кількість продукції, які працівник чи група працівників повинні виконати, обслужити чи виробити за одиницю робочого часу – робочий день (зміну), годину.
6.	Чернов В. І., Оленич Є. І. [27, с. 18]	Норма праці – конкретна форма впровадження міри праці, тобто кількість робочого часу, об'єктивно необхідна для виконання конкретної роботи, конкретним робітником у конкретних організаційно-технічних умовах виробництва.
7.	Владимирова Л. П. [16, с. 138]	Норма праці – це норматив праці, скорегований на місцеві умови праці підприємства.

Вихідною інформацією при розрахунку норм праці є нормативні матеріали. Нормативні матеріали для нормування праці – це довідково-розрахункові матеріали, призначені для встановлення норм праці на виконання відповідних робіт при типових організаційно-технічних умовах. Вони розробляються на основі комплексних досліджень, проведених на передових підприємствах промисловості й інших галузях, тому їхнє застосування на інших підприємствах забезпечує поширення досконаліших організаційно-технічних умов виробництва.

Однак, незважаючи на те, що норми праці встановлюються переважно на основі нормативів праці, між ними існують суттєві відмінності (рис. 1).

Рис. 1. Відмінності між нормами праці і нормативами праці

Примітка. Розроблено автором.

Нормативні матеріали є первинною ланкою в процесі нормування праці, а норми праці є їхніми похідними. Норма праці встановлюється на основі одного або кількох нормативів, а не навпаки, тому обґрунтовані нормативи є запорукою отримання обґрунтованих норм праці.

Використання нормативних матеріалів дає змогу застосовувати аналітично-розрахунковий метод при визначенні норми праці, що зменшує працемісткість процесу нормування праці на підприємстві.

При організації нормування праці на підприємстві необхідно дотримуватись ряду принципів. В економічній літературі їх нараховується близько двадцяти (табл. 2). Однак така кількість невіправдана, оскільки окремі з них дублюють один одного (наприклад, комплексності й гуманізації тощо).

Таблиця 2

Принципи нормування праці

Вчені-економісти	Ведерников М. Д. [7, 130–131]	Бурак П. Ю., Карпінський Б. А., Григор'єва М. І. [5, с. 149]	Бухалков М. И. [4, с. 147–154]	Генкин Б. М. [11, с. 39–40]	Багрова І. В. [2, с. 14–17]	Чернов В. І., Оленін Є. І. [27, с. 18]	Жуліна Е. Г. [13, с. 26–27]	Ревенко Н. Ф., Схирпадзе А. Г., Аристова В. Л. [21, с. 117–118]	Данюк В. М., Райковська Г. О. [13, с. 9]	Пушкар М. Г. [23, с. 115–116]	Шумаков Ю. Н., Еремін В. И., Жариков С. В., Панов В. Б. [20, с. 139]	Савкова С., Терещенко О. [25, с. 45]	Спасенко Ю., Пакченко В. [26, с. 65]	Бужимська К. О. [3, с. 55]	Верхоглядова Н. І., Ядранський Д. М., Лисенко Ю. В., Слабко Я. Я. [8]
Комплексності	+	+		+	+		+	+	+						+
Прогресивності	+	+				+		+				+		+	+
Конкретності	+	+	+	+			+		+		+				
Загальності	+														
Рівнонапруженості	+		+						+						
Демократичності	+				+				+						+
Індивідуалізації	+														
Системності		+		+											
Ефективності		+		+			+						+		
Об'єктивності			+	+		+	+	+							
Динамічності			+	+		+	+			+	+	+		+	
Науковості						+			+		+				
Легітимності				+			+								
Відповідності					+					+					+
Обґрунтованості					+			+	+	+		+		+	+
Оптимальності					+	+			+	+					+
Розширення сфери нормування										+					
Гуманізації											+				
Самостійності													+		
Раціональності													+		

Так, проведений нами аналіз принципів комплексності й гуманізації, дозволив зробити висновок, що за своєю суттю вони є тотожними, оскільки обидва передбачають врахування нормами праці комплексу факторів, а саме: технічних, організаційних, психофізіологічних, соціальних та економічних [5, с. 149; 7, с. 130; 8, с. 184–185; 11, с. 39–40; 12, с. 9; 13, с. 26–27; 20, с. 139].

Деякі принципи суперечать економічному змісту норм праці (наприклад прогресивності, конкретності), адже норми праці за своєю суттю не можуть бути прогресивними, прогресивними можуть бути організаційно-технічні умови виробництва, тому норми праці як індикатори змін повинні їм відповідати.

Окремі вчені-економісти вважають [4, с. 147; 5, с. 149; 7, с. 130–131; 1, с. 39–40; 12, с. 9; 13, с. 26–27; 20, с. 139], що норми праці мають відповідати принципу конкретності, тобто параметрам продукції, яка виробляється, предметам і засобам праці, її умовам, типу виробництва та іншим об'єктивним характеристикам [11, с. 39–40]. Однак конкретність норм є складовою їхнього економічного змісту, без якої вони б перетворились на нормативні матеріали.

Таким чином, побудова системи нормування праці має базуватись на принципах комплексності, ефективності, системності та індивідуалізації.

Дотримання принципу комплексності передбачає врахування технічних, психофізіологічних, соціальних і економічних факторів впливу на норми праці. Однак, як слушно зазначає Б. М. Генкін «необхідність врахування комплексу різномірних факторів суттєво ускладнює роботу з проектування організації та встановлення норм праці. Разом з тим це робить цю роботу однією з найбільш цікавих видів управлінської діяльності. Спеціаліст з організації і нормування повинен вміти використовувати розробки технологів, фізіологів, психологів, соціологів для визначення необхідних витрат і результатів праці, які б відповідали найбільш ефективному використанню ресурсів конкретного виробничого підрозділу» [11, с. 26]. Ю. Н. Шумаков, В. І. Єрьомін, С. В. Жаріков, В. Б. Панов вважають, що «норми праці повинні бути обґрунтованими економічно, організаційно, технічно, психологічно і соціально. У цьому випадку вони будуть реально досяжні й одночасно сприятимуть збереженню працездатності, тобто відповідати принципу гуманізації праці» [20, с. 139].

Принцип ефективності передбачає таку організацію системи нормування праці на підприємстві, при якій би досягався максимально можливий виробничий результат при мінімальних затратах праці.

Наступний принцип системності означає, що норми праці мають відповідати кінцевим результатам виробництва і враховувати залежності між витратами ресурсів на всіх етапах виробничого процесу [11, с. 39; 13, с. 26].

Безумовно, доцільним є виокремлення принципу індивідуалізації. З цього приводу М. Д. Ведерников зазначає, що в умовах переходу до ринку існуючих принципів недостатньо і пропонує впровадження в теорію й практику нормування праці цілком нового принципу – індивідуалізації норм праці, що передбачає встановлення для кожного робітника індивідуальної норми праці, виходячи з його здібностей до праці і наявних виробничих можливостей [7, с. 132].

Проведений нами аналіз економічної літератури свідчить про те, що серед вчених-економістів нема єдності стосовно функцій, які має виконувати нормування праці на підприємстві (табл. 3). Однак вважаємо, що перелік існуючих функцій, які виконує нормування праці на підприємстві, необхідно доповнити такими, як прогностична, інноваційна та контрольна.

Таблиця 3

Функції нормування праці

Вчені-економісти	Функції нормування праці										
	Колот А. М. [14, с. 165]	Пашуто В. П. [19, с. 116–118]	Ведерников М. Д. [7, с. 134]	Бычин В. Б., Малинин С. В., Шубенкова Е. В., Одегов Ю. Г. [6, с. 153]	Бухалков М. И. [4, с. 164]	Багрова І. В. [2, с. 11–12]	Чернов В. І., Оленіч Є. І. [27, с. 15]	Головачов О. С., Березіна Н. С., Бокун Н. Ч. [17, с. 207]	Жулина Е. Г. [13, с. 23–24]	Данюк В. М., Райковська Г. О. [12, с. 8]	Владимирова Л. П. [16, с. 138]
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Планування	+	+		+	+	+		+	+	+	+
Організаційна	+	+		+	+		+	+	+	+	
Облікова	+										
Встановлення міри праці	+	+	+					+			
Встановлення міри оплати за працю		+	+			+		+	+	+	
Рационалізація трудових процесів		+						+	+		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Критерій ефективності трудових ресурсів		+									
Забезпечення рівно інтенсивних норм		+		+					+		
Врахування індивідуальних та колективних результатів праці						+	+				
Розповсюдження і закріплення ноу-хау						+					
Встановлення нормального рівня продуктивності праці				+							
Економічні					+						
Технічні					+						
Управлінські					+		+				
Стимулювання											+
Соціальні					+					+	
Правові					+						

Прогностична функція передбачає оцінку показників використання праці працівників на основі інформації про виконання ними норм праці і формування пропозицій щодо тенденцій виконання норм праці та напрямків удосконалення на короткострокову, середньострокову й довгострокову перспективу. Ця функція є вихідною базою при реалізації функції планування, яку на підприємстві виконує нормування праці, оскільки складання прогнозів передуює процесу розробки планів.

Ефективно функціонуюча система нормування праці забезпечує не тільки розрахунок різних видів норм праці, а й показує шляхи пошуку тих сфер, де необхідні інноваційні зміни і тим самим виконує інноваційну функцію.

Реалізація контрольної функції нормування праці на підприємстві передбачає спостереження за процесом використання праці працівників з метою перевірки відповідності встановленим на підприємстві нормам праці.

Таким чином, нормування праці виступає еталоном щодо виміру спроможності підприємств до функціонування в умовах посилення дії зростаючої кількості чинників впливу зовнішнього середовища. Кількість та багатогранність норм, вимоги до їх наукової обґрунтованості, їхня взаємозалежність дають підстави стверджувати про їхню системну дію. З огляду на це дослідження теоретичних питань нормування праці має важливе значення, оскільки зміни, які відбуваються в економіці, вимагають нового погляду на суть і призначення норм праці з позиції системного підходу.

Література

1. Абрамов В. М. Нормування праці : підруч. / [В. М. Абрамов, В. М. Данюк, А. М. Гриненко, А. М. Колот, В. І. Чернов]; за ред. В. М. Данюка і В. М. Абрамова. – К., 1995. – 208 с.
2. Багрова І. В. Нормування праці : навч. посіб. / І. В. Багрова. – К. : Центр навч. літ-ри, 2003. – 212 с.
3. Бужимська К. О. Нормування витрат підприємства та контроль якості норм в сучасних умовах господарювання / К. О. Бужимська // Вісник ЖІТІ. – 2001. – № 17. – С. 54–60.
4. Бухалков М. И. Организация и нормирования труда : учеб. [для вузов] / М. И. Бухалков. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 400 с.
5. Буряк П. Ю. Економіка праці й соціально-економічні відносини : навч. посіб. / П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, М. І. Григор'єва. – К. : Центр навч. літ-ри, 2004. – 440 с.

6. Бычин В. Б. Организация и нормирование труда : учеб. [для вузов] / В. Б. Бычин, С. В. Малинин, Е. В. Шубенкова ; под ред. Ю. Г. Одегова. – [3-е изд. перераб. и доп.] – М. : Экзамен, 2005. – 464 с.
7. Ведерников М. Д. Ринковий механізм регулювання оплати праці робітників (проблеми теорії і практики) : моногр. / М. Д. Ведерников. – Хмельницький : Евріка, 2001. – 288 с.
8. Верховглядова Н. І. Нормування праці : навч.-практ. посіб. / Н. І. Верховглядова, Д. М. Ядранський, Ю. В. Лисенко, Я. Я. Слабко. – К. : Професіонал, 2009. – 368 с.
9. Вітевіцький В. Науково-методичне забезпечення нормування праці в період ринкової трансформації суспільства / В. Вітевіцький // Україна: аспекти праці. – 2000. – С. 42–45.
10. Гальцов А. Д. Основы технического нормирования труда на промышленном предприятии : учеб. пособ. [для экон. вузов] / А. Д. Гальцов. – М. : Госполитиздат, 1961. – 320 с.
11. Генкин Б. М. Организация, нормирование и оплата труда на промышленных предприятиях : учеб. [для вузов] / Б. М. Генкин ; [3-е изд., изм. и доп.]. – М. : Норма, 2005. – 448 с.
12. Данюк В. М. Нормування праці: збірник завдань і вправ : навч. посіб. / [В. М. Данюк, Г. О. Райковська]; за заг. ред. В. М. Данюка. – К. : КНЕУ, 2006. – 268 с.
13. Жулина Е. Г. Нормирование труда за рубежом / Е. Г. Жулина. – М. : Горячая линия бухгалтера, 2006. – 192 с.
14. Колот А. М. Мотивація персоналу : підруч. / А. М. Колот ; [вид. 2-ге, без змін]. – К. : КНЕУ, 2006. – 340 с.
15. Махсма М. Б. Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч. посіб. / М. Б. Махсма. – К. : Атіка, 2005. – 304 с.
16. Организация, нормирование, оплата труда на предприятиях отрасли (торговля) : учеб. / Л. П. Владимировна ; [3-е изд.]. – М. : Дашков и К°, 2009. – 348 с.
17. Организация, нормирование и оплата труда : учеб. пособ. / А. С. Головачев и [др.]; под общ. ред. А. С. Головачев ; [3-е изд., испр.]. – Минск : Новое знание, 2007. – 603 с.
18. Организация, нормирование и оплата труда на железнодорожном транспорте : учеб. [для вузов] / [Ю. Д. Петров, М. В. Белкин, В. П. Катаев и др.]; под ред. Ю. Д. Петрова, М. В. Белкина. – М. : Транспорт, 2000. – 279 с.
19. Организация, нормирование и стимулирование труда на предприятии : учеб.-практ. пособ. / В. П. Пашуто. – М. : КНОРУС, 2005. – 320 с.
20. Организация, нормирование и оплата труда на предприятиях АПК / [Ю. Н. Шумаков, В. И. Еремин, С. В. Жариков, В. Б. Панов]; под ред. Ю. Н. Шумакова. – М. : КолосС, 2008. – 304 с. : ил.
21. Организация, нормирование и стимулирование труда на предприятиях машиностроения : учеб. / Н. Ф. Ревенко, А. Г. Схиртладзе, В. Л. Христова ; под общ. ред. Н. Ф. Ревенко. – М. : Высш. шк., 2005. – 383 с.
22. Погорелов І. М. Економіка та організація праці / І. М. Погорелов, М. І. Погорелов, П. Г. Перерва, А. М. Колот, С. А. Мехович. – Х. : Фактор, 2007. – 640 с. (рос.)
23. Пушкар М. Г. Організація і нормування праці в сільському господарстві : навч. посіб. / М. Г. Пушкар. – Тернопіль : ТАНГ, 1998. – 184 с.
24. Радомський С. Й. Організація й оплата праці на підприємствах в умовах переходу до ринкової економіки : навч. посіб. / С. Й. Радомський, В. М. Гончаров, О. В. Додонов та ін. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 264 с.
25. Савкова С. Шляхи вдосконалення нормування праці (за матеріалами регіонального обстеження) / С. Савкова, О. Терещенко // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 2. – С. 41–45.
26. Спасенко Ю. Стан і перспективи системи нормування праці / Ю. Спасенко, В. Панченко // Справочник экономиста. – 2006. – дек. – С. 65–71.
27. Чернов В. І. Нормування праці : навч.-метод. посіб. [для самост. вивч. дисц.] / В. І. Чернов ; за ред. Є. І. Оленич. – К. : КНЕУ, 2000. – 148 с.